व्यक्तो दध्यादिन्यायेन रूपान्तरपरिणतो [1]व्यक्तीकृत एव [2]रसः। न तु दीपेन घट इव पूर्वसिद्धो व्यज्यते।

तदुक्तं लोचनकारैः[3]—'[1]रसाः प्रतीयन्त इति (तु) ओदनं पचतीतिवद्व्यवहारः' इति। अत्र [4]च रत्यादिपदोपादानादेव स्थायित्वे प्राप्ते पुनः

परनिपातः। पयो यथाम्लयोगेन रूपान्तरपरिणतं सद्दध्युच्यते। यथा वामिक्षा कर्पूरखण्डमरिचादियोगेन रूपान्तरपरिणता प्रपाणकमुच्यते। तथा रत्यादिः स्थायीभावः काव्योपस्थापितविभावादियोगेन रूपान्तरपरिणतश्चिदानन्दचमत्कारस्वरूपं प्राप्तः। विषयस्यैव ज्ञानत्वेन परिणाम इति **परिणाम**वादिनां मतेनेदम्। ननु चिरविनष्टस्य रत्यादेः कथं रूपान्तरापत्तिरिति चेत्। न। रत्यादिपदेन रत्यादितादात्म्येनाध्यवसिताया सामाजिकवासनाया लक्षणात्। तदुक्तं **प्रकाश**कृता—'सामाजिकानां वासनात्मतया स्थितो रत्यादिर्भावः' इति। **वासना**मनङ्गीकुर्वतां मतमाह—**व्यक्तीकृत इति**। व्यक्तीकृत एव ज्ञानविषयतापन्न एव रत्यादी रसः। एवकारेण वस्तुसत्त्वव्यवच्छेदः। चिरविनष्टस्यापि ज्ञानविषयत्वसंभवादिति भावः। व्यक्तीकृत एवेत्यनन्तरं वाकारो बोध्यः। एतद्व्यक्तीकरोति—**नत्विति**। [5]रूपान्तरपरिणामे सदृष्टान्तप्राचीनसंवादमाह—**तदुक्तमिति**। यथा पाकसंबन्धेन ओदनरूपं प्राप्तस्तण्डुल ओदनत्वेन व्यवह्रियते तथा प्रतीतिसंबन्धेन रसरूपं प्राप्ता सामाजिकवासना रसत्वेन व्यवह्रियत इति भावः। रसस्य प्रागनवस्थाङ्गीकारे प्राचीनसंवादमाह—**तदुक्तमिति**। नन्वोदनं पचतीत्यत्र पाकात्पूर्वमोदनस्यानवस्थाने क्रियानिमित्तत्वाभावेन कर्मत्वं न स्यात्, अत ओदनपदस्य तण्डुललक्षणावश्यमङ्गीकरणीयेत्यसिद्धो दृष्टान्त इति चेदुद्भाव्यते, तदा 'कटं करोति' इति दृष्टान्तो द्रष्टव्यः। 'क्रियानिमित्तं हि कारकम्' इति प्रवादस्य प्रायिकत्वमिति भावः। यद्यपि रत्यादीनां नायकादिनिष्ठतया पूर्वसिद्धत्वमस्त्येव तथापि सामाजिकनिष्ठतया ज्ञानात्पूर्वमिहासत्त्वं विवक्षितम्। यथा तण्डुलानां पाकात्पूर्वमोदनत्वं नास्ति तथा रत्यादीनामपि प्रत्ययात्पूर्वं

---

1. रसा इति। अत्रायं पूर्वापरसंदर्भः—प्रतीतेः स्वपरगतत्वादिविकल्पने सर्वपक्षेषु प्रतीतिरपरिहार्या। रसस्य प्रतीतिर्हि पिशाचवदव्यवहार्या स्यात्। किंतु यथा प्रतीतिमात्रत्वेनाविशिष्टत्वेऽपि प्रात्यक्षिक्यानुमानिक्यागमोत्था प्रतिभानकृता योगिप्रत्यक्षजा च प्रतीतिरुपायवैलक्षण्यादन्यैव, तद्वदियमपि प्रतीतिश्चर्वणास्वादनभोगापरनामधेया भवतु। तन्निदानभूताया हृदयसंवाद्युपकृताया विभावादिसामग्र्या लोकोत्तररूपत्वाद्रसाः प्रतीयन्त इति। ओदनं पचतीतिवद्व्यवहारः प्रतीयमान एव हि रसः। प्रतीतिरेव विशिष्टा रसना। सा च नाट्ये लौकिकानुमानप्रतीतेर्विलक्षणतां प्रमुखे उपायतया संदधाना। एवं काव्ये शाब्दप्रतीतेश्च विलक्षणतां प्रमुखतामुपेक्ष्यमाणेति॥

---

1. 'व्यक्तीकृत एव रसः' ग-पुस्तके नास्ति; 'व्यक्तः' इति ख-पुस्तकेऽधिकम्. 2. 'स एव' क. 3. 'लोचनकारेण' ग. 4. 'च' ग पुस्तके नास्ति. 5. 'रूपान्तर–' इत्यादिः '–विवक्षितम्' इत्यन्तः पाठ एकस्मिन्पुस्तके नास्ति.